

УДК 821.133.1-31 Жене.09

**Ознаки постмодерністського дискурсу
у французькому романі середини ХХ століття**

Семенець О. С.

*Таврійський національний університет
ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна*

У статті виявлено основні ознаки постмодерністського дискурсу, що характерні французькому роману середини ХХ століття (на прикладі романного доробку письменника Жана Жене). Творчий маргіналізм як запорука актуальності у мистецтві ХХ століття сприяє пошуку нових форм самовираження і самоусвідомлення. Складне поєднання ознак модерністської і постмодерністської парадигм – характерна риса лімінального світосприймання французьких маргінальних письменників середини ХХ століття.

Ключові слова: маргінальність, постмодернізм, інтертекстуальність, автофікціональність, децентрація, гра.

У добу ХХ століття тривала криза гуманітарних цінностей, що позначилася на всіх галузях духовного життя й спричинила значні зрушення в художній літературі: формування нових уявлень про складність і різноманіття феноменів людського буття, активні пошуки новітніх мистецьких принципів, вироблення нетрадиційних засобів пізнання «невловимої людської природи» (Ст. Гроф, П. Гуревич, Дж. Хеліфакс), кардинальна перебудова в системі жанрів і стилів. Європейські митці виявляли особливий інтерес до станів свідомості й підсвідомості особистості, екстремальних і межових ситуацій, зміни стосунків людини зі світом у період кризи. Явища «маргінальної антропології» і «артистичного богемного маргіналізму» привертають увагу з боку філософів, культурологів, літературознавців (А. Атоян, С. Гурін, Ж. Дельоз, Г. Тульчинський, М. Фуко). У межах постструктуралістської та постмодерністської парадигм ці феномени набувають особливої актуальності. У ХХ столітті в літературу увійшли письменники маргінальної свідомості (Ж. Батай, Ж. Жене, П. Луїс, Г. Міллер та інші), які протиставили буденному світові з його етичними й естетичними нормами «чужість» мистецької позиції, піддавали сумніву й перевірці усталені параметри буття, релігійні догми, владні ідеологеми [8].

Серед французьких письменників середини ХХ століття особливо репрезентативним з точки зору запропонованої наукової концепції є поет, прозаїк, драматург і публіцист Ж. Жене (1910-1986 рр). Всеохоплююча і свідомо маргіналізація митця, епатажність і ареол скандалу зробили його об'єктом пильної уваги не лише читачів, а й літературознавців.

Проблема, якої ми торкаємося в цій статті, до сьогодні не була об'єктом спеціальних розвідок. Творчий метод Ж. Жене не є чітко визначеним. Для пострадянських критиків продуктивнішою для досліджень стала драматургія Ж. Жене, однак і тут не було єдиної точки зору на творчий метод митця. Драматургічний доробок письменника, на думку Д. Ращупкіної [6] і Л. Долініної [1], є синтезом багатьох

провідних театральних течій (театру абсурду й парадоксу, театру А. Стриндберга й Л. Піранделло, метатеатру і театру жорстокості). Щодо прози Ж. Жене, то ситуація ще складніша. Авторитетна праця Ж. П. Сартра «Святий Жене, актор і жертва» [15] 1952 р., що зробила з прозаїка-автобіографіста Жене ідеального екзистенціального героя, на довгий час закрила питання ідентифікації його прози з іншими літературними течіями. Сучасні дослідження ж доводять, що базуючись на екзистенціальному світосприйманні (тотальне відчуження особистості, проблеми самотності, свободи тощо), етико-естетична концепція Ж. Жене є близькою і до естетики абсурдизму, сюрреалізму, жорстокості, проте суттєво відрізняється від кожної.

Хронологічні межі прозового періоду творчості Ж. Жене 1942-1946 рр. передують переходу від модернізму до постмодернізму (середина 50-их рр. за І. Ілліним [3]), однак і І. Хасан і К. Батлер пропонують вважати точкою відліку постмодернізму «Поминки за Фіннеганом» (1939) Джойса. Роздвоєність маргінальної особистості Ж. Жене, його прагнення реалізуватися в домінуючому контексті і одночасно звільнитися від владних канонів і літературних обмежень, призводить до складного поєднання у його романах модерністських і постмодерністських ознак.

Осмислення і обґрунтування поняття постмодернізму і постмодерністське переосмислення маргінальності художника в останні десятиліття ХХ століття уможливили заповнення прогалин щодо художньої візії Ж. Жене, яка може бути описана в параметрах постмодерністської трансгресії, як «жесту, зверненого до межі» (М. Фуко) [5], чи «подолання нездоланих меж» (М. Бланшо) [5]. Для Ж. Жене свідоме лімінальне положення (і соціальне, і психологічне, і творче) стало запорукою творчого розвитку. Долаючи межі (використання татуйованих тем, подолання жанрових обмежень, пошук нових форм вираження), переступаючи поріг дозволеного (концепція осягнення Бога лише шляхом найнижчого морального падіння; убивство як запорука святості; в'язні, запроданці, убивці, жебраки – найближчі до святості), письменник здійснює свій трансгресивний акт, навіть прорив, відкриває нові горизонти в осягненні людської сутності, альтернативні, ті, які не є наслідком лінійної процесу.

Метою нашої розвідки є окреслити ознаки постмодерністського дискурсу, наявні у прозі Жене, ілюструючи тенденцію до переосмислення творчих методів багатьох письменників першої половини і середини ХХ століття, через складне поєднання у їхніх творах ознак різних дискурсів.

Отже, для етико-естетичної концепції Ж. Жене, втіленої у романах «Богоматір квітів», «Диво про троянду», «Поховальна церемонія» тощо, характерні наступні риси:

1. Деканонізація всіх канонів і офіційних умовностей, іронічна переоцінка цінностей. Через те, що все дитинство Жан провів у виховних християнських колоніях, був свідком безчинств, що чинили служителі, письменником він зміг у своїх автобіографічних творах констатувати всю абсурдність напускної моральності. У всіх 5 романах письменника відбувається жорстоке розвінчання християнських церковних догматів. У «Богоматері квітів» і «Диві про троянду» Жене перевертає християнську модель світосприймання, повій-трансвеститів називає божественними іменами, ув'язнених порівнює з монахами-відлюдниками, священників зображає хтивими і підлими, а убивць підносить до лику святих. Іронізуючи над священним, письменник зауважує: «Бог добрий, бо він ставить на вашому шляху стільки капканів і пасток, що ви просто не можете не йти туди, куди він веде вас» [12, с. 288].

2. Подолання «трансконтекстуального синдрому» для Жене виливається у конструювання власного контексту, що базується на адаптації домінуючого контексту до своїх власних потреб. Втративши віру в основні соціальні і моральні орієнтири, письменник піддає сумніву і опозиційність провідних понять: добро-зло, мораль-

аморальність, святість-гріховність. Відбувається характерне постмодернізму розмивання жорстких бінарних опозицій, схильність до техніки бріколажу (убивця на і'мя Архангел [12], повія Перше Причастя [12], шлях до святості через переступ [11; 12; 13; 14] тощо). Так у «Диві про троянду» знаходимо: «...над святим, яке, на жаль, називають духовним, не личить жартувати і глузувати: воно сумне. Якщо воно має відношення до Бога, то і Бог сумний. Значить, Бог – це поняття, пов'язане з мукою. Значить, Бог є Зло?» [11, с. 139]. Прагнучи святості, персонажі творів Ж. Жене обирають єдиний можливий для себе шлях – порушення норм, стрімке падіння, що ставить їх поза поняттями добра і зла. Дихотомія добра-зла, світла-темряви, сакрального-профанованого, ритуальна андрогінізація, що мають місце в етико-естетичній концепції Ж. Жене, корелюють із ідеєю прагнення до *coincidentia oppositorum*.

3. Децентрація особистості, відмова від традиційного «я», підкреслення множинності «я» також характерна риса творчості Ж. Жене. Його автобіографічний герой не індивідом, він «дивід» (суб'єкт принципово розділений, фрагментований, розірваний). Особистісна маргінальність, статус ізгоя, намагання самовизначитись реалізується у надзвичайно великій кількості масок. На думку С. Ісаєва, «лише одягнута маска дозволяє оголити (і вперше – прояснити для самого себе) істинне обличчя» [4, с. 12]. Кожен персонаж романів Ж. Жене є виразником його множинного «я», він є по-справжньому вільним лише примирившись зі всіма своїми «я». Ніцше казав «В людині тварь і творець з'єднані воедино...», так і Ж. Жене героїзує і дегероїзує себе водночас.

4. Прагнення вийти за межі дозволеного, поєднати непоєднуване у випадку прози Жене призводить до гібридизації і мутації жанру автобіографії, породжує нові форми. Складне поєднання фактуального і фікціонального, реального і фантастичного в автобіографічній оповіді ускладнювало жанрову ідентифікацію прозового доробку митця. Проте, в останні десятиліття ХХ ст. було теоретично осмислене нове поняття у жанрології – автофікціональність як нова постмодерністська форма автобіографічного письма [7], «етика, що базується на систематичному сумніві» (Ф. Гаспаріні [9, с. 24]).

Романи Ж. Жене мають ознаки автофікціональної літератури (за Ф. Гаспаріні): тотожність автора-героя-оповідача, реконфігурація лінійного часу (відбір, інтенсифікація, стратифікація, фрагментація), інтертекстуальність, дзеркальність композиції, метадискурс тощо. Автофікціональний характер текстів Ж. Жене підтверджується формами інтертекстуальності (переважно це міфологічні та біблійні інтертексти, що зазнають у романах Ж. Жене реінтерпретації та трансформації).

5. Інтертекстуальність руйнує замкненість внутрішнього світу окремого тексту і ускладнює структуру художньої оповіді. Коментування Ж. Жене власного стилю, оповідних стратегій, самоцитатація призводять на семантичному рівні до створення метадискурсу, який є також важливою особливістю автофікціональних текстів. Метадискурс у Ж. Жене як дзеркальне відображення самого моменту письма тримає читача в постійній напрузі. Ця естетична гра з читачем є виявленням творчої свободи автора – розповідати про себе все і водночас нічого, постійно піддаючи сумнівам кожен факт.

6. Так ми наблизились ще до однієї особливості постмодерністського дискурсу ігрового освоєння Хаосу та гри з текстом, з читачем. Для Ж. Жене, як і для більшості письменників-постмодерністів, гра стає свідомою стратегією, покликаною тримати читача в постійній напрузі, грати з ним (гра-загадка, гра-суперництво, комбінаторно-конструктивна гра). Герої автобіографічних творів Ж. Жене грають із життям і смертю, із своєю гендерною приналежністю, із владою, поліцією, мораллю.

Ігрова поетика (як художня система, елементи якої мають підвищений ігровий модус) наскрізь просотує романи письменника і функціонує на всіх рівнях організації тексту – сюжетно-композиційному, характерологічному, жанровому, стильовому,

мовному, оповідному. Так на оповідному рівні маємо в усіх романах герой-оповідач часто обертається на персонажів різних історій, в текстах повсякчас поєднуються авто-, гомо- і гетеродігетичні нарративи. На сюжетно-композиційному рівні простежується свідоме «заплутування» сюжету (так у «Поховальній церемонії» більше 10 сюжетних ліній, поєднаних фрагментарно і до останнього так і не зрозуміло, яка ж із них основна), відкритість сюжету, незавершеність оповіді. На характерологічному рівні у прозі Ж. Жене використовується прийом «qui pro quo» - хто замість кого. Герої романів письменника часто видають себе за інших, а автор-оповідач взагалі блукає у лабіринті своїх масок. Він то наголошує на своїй тотожності певному персонажу (кожен раз новому), то категорично заперечує це. На мовному рівні маємо гру слів (у церкві під час молитви замість «амінь» колоністи діти вимовляли «а мінет» [11]), постійне використання лексики арго, де часто найогидніші поняття означались найпрекраснішими словами.

Окрім розглянутих вище ознак, у прозовій творчості Ж. Жене наявні фрагментарність, колажність, травестійне зниження класичних зразків (образ Гітлера у жіночому вбранні, Франція в образі травесті-дівки [13]), тотальна театралізація, що у Ж. Жене покликана через денегачію, шок вивільнити у читача і глядача найпотаємніші куточки «я», принцип читацької співтворчості тощо.

Отже, з огляду на проведений аналіз, можемо зробити *висновок* про те, що перехідний характер епохи ХХ століття фундував специфічний спосіб мислення і самовираження представників літературного авангарду. До кінця ХХ-ХІХ століття більшість літературознавців ідентифікували творчий метод митця за хронологічним покажчиком, оминаючи суперечливі моменти, або посилялися на безапеляційні висновки своїх попередників. З теоретичним осмисленням основних понять постмодернізму і феномену маргінальності наприкінці ХХ століття ми отримали можливість переглянути і доповнити вже існуючі концепції творчості Ж. Жене і багатьох інших його сучасників. Маргінальність як намагання ідентифікуватися в обох континуумах і водночас відмежуватися від них (всебічна маргіналізація) ускладнює роботу дослідників. Письменники середини століття ще тісно пов'язані з модерністськими традиціями, проте починають шукати нових шляхів самовираження. У випадку Ж. Жене маємо наступну ситуацію: його проза за тематикою й проблематикою більш близькі до естетики екзистенціалізму, за художніми прийомами – до постмодернізму.

Список літератури

1. Долинина Л. Театр как достижение абсолютной свободы / Л. Долинина // Театр Жана Жене / [Сост. В. Максимова, коммент. Л. Долининой и В. Максимова]. – СПб. : Гиперион ; Гуманитарная Академия, 2001. – С. 9-30.
2. Ильин И. П. Постмодернизм: Словарь терминов / И. П. Ильин ; РАН ; Институт научной информации по общественным наукам ; [науч. ред. А. Е. Махов]. — М. : In-trada, 2000. — 384 с. : ил.
3. Ильин И. П. Постструктурализм ; Деконструктивизм ; Постмодернизм / Ильин Илья Петрович. — М. : Интрада, 1996. — 255 с.
4. Исаев С. Нежный / С. Исаев // Строгий надзор / Жан Жене ; [Сост. С. Исаев]. – М. : Изд-во «ГИТИС», 2000. – С. 7-22.
5. Постмодернизм. Энциклопедия / [сост. и научн. ред. : А. А. Грицанов, М. А. Можейко ; отв. секретарь и ред. А. И. Мерцалова]. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
6. Ращупкина Д. В. Театрализация реальности как основа драматического сюжета (Жан Жене) / Д. В. Ращупкина // Контрапункт : Книга статей памяти Г. А. Белой / [Редкол. : Д. М. Магомедова и др.] – М. : РГГУ, 2005. – С. 452-467.

7. Фесенко В. І. Автобіографія : до проблеми жанрової ідентичності / В. І. Фесенко // Сучасні літературознавчі студії. Модуси автобіографічного письма. Збірник наукових праць / [Гол. ред. В. І. Фесенко]. – Вип. 7. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – С. 8-18.
8. 50\50 : Опыт словаря нового мышления / [под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева]. – М. : Прогресс ; Париж : Пайо, 1989. – 558 с.
9. Gasparini Ph. Une aventure du langage / Ph. Gasparini. – Paris : Le Seuil, 2008. – 339 p.
10. Genet J. Journal du Voleur / Jean Genet. – Paris : Gallimard, 1949. – 320 p.
11. Genet J. Miracle de la rose // Oeuvres completes de Jean Genet / Jean Genet. – II. – Paris, Gallimard, 1952. – 223 p.
12. Genet J. Notre-Dame des Fleurs / Jean Genet. – Lyon: Barbezat-L'Arbalète, 1948. – 383 p.
13. Genet J. Pompes Funèbres / Jean Genet. – Paris, Gallimard, 1953. – 307 p.
14. Genet J. Querelle de Brest / Jean Genet. – Paris, Gallimard, 1953. – 247 p.
15. Sartre J.-P. «Saint Genet, comedien et martyr» / J.-P. Sartre // Oeuvres completes de Jean Genet. – т. I. – Paris : Gallimard, 1952. – 674 p.

Семенець О. С. Черты постмодернистского дискурса во французском романе середины XX века // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 4. Часть 1. - С.350-354.

В статье определены основные черты постмодернистского дискурса, характерные французскому роману середины XX века (на примере прозы писателя Жана Жене). Творческий маргинализм как залог актуальности в искусстве XX века способствует поиску новых форм самовыражения и самоопределения. Сложное переплетение модернистской и постмодернистской парадигм – характерная особенность лиминального мировосприятия французских маргинальных писателей середины XX века.

Ключевые слова: маргинальность, постмодернизм, интертекстуальность, автофикциональность, децентрация, игра.

Semenets O. S. These signs of the post-modernist discourse in the French novel of the middle of XX century // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 4. Part 1. – P. 350-354.

In the article the basic signs of the post-modernist discourse are founded. These signs are characteristic for French novels of the middle of XX century (on the example of novel work of writer Jean Genet). The creative marginalizm as a guarantee of actuality in искусство xx century assists the search of new forms of self-expression and self-awareness.

Keywords: marginalization, post-modernism, intersexuality, play.

Поступила до редакції 21.09.2012 р.